

SOLMAZ HƏYATOVA

**ABDULLA ŞAIQ VƏ
FOLKLOR**

SOLMAZ HƏYATOVA

ABDULLA ŞAIQ VƏ FOLKLOR

AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının 2 may 2007-ci il tarixli 3 sayılı iclas protokoluna əsasən çap olunur.

Görməli alim,
görsəl nəticə, layiqli
insan və ədəbiyyat aləmində
öz dəst-əvəti olan Bəhic
müəllimə ailəsi ilə birlixdə
ən əsas arzularla.
Müəllifdən: *[Signature]*

Elmi redaktor: Əflatun Saraçlı
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: Bəhlul Abdulla
*filologiya elmləri doktoru, professor,
aməkdar elm xadimi*

Kamran Əliyev
filologiya elmləri doktoru, professor,

Asif Rüstəmli
filologiya elmləri namizədi

Solmaz Həyatova. Abdulla Şaiq və folklor.
Bakı, «Nurlan», 2007- 152 səh.

Kitabda görkəmli nasir, şair, dramaturq, pedaqoq A.Şaiqin yaradıcılığında yeni bir sahəsi xalq ədəbiyyatı tədqiq edilmişdir. A.Şaiqin elmi irsinin tədqiqi və əsərlərində xalq yaradıcılığının nümunələri araşırılmışdır. Həmçinin kitabda A.Şaiqin xalq ədəbiyyatına dair konsepsiyası da öz əksini tapmışdır. Həmin konsepsiya onun xalq ədəbiyyatının müxtəlif sahələrinə dair çoxsaylı məqalələrində şərh olunmuşdur. A.Şaiq həm də pedaqoq olduğu üçün onun estetikasına söykənən mühazirələr əsasında tədqiq olunmuşdur.

A.Şaiqin yaradıcılığında xüsusi yer tutan xalq ədəbiyyatının bütün janrları kitabda ayrıca təhlil edilmiş və həmin janrlar əsasında yaranmış yeni nümunələr ən bariz nümunələr kimi ayrıca təhlil edilmişdir.

Kitab ali məktəb tələbələri, aspirantlar və filoloqlar üçün faydalı ola bilər.

4603000000

N - 098 - 2007

Qrifli nəşr

© «Nurlan», 2007

REDAKTORDAN

Sənətkar və folklor məsələsi həmişə dünya ədəbiyyatşünaslığının ümdə problemlərindən olmuşdur. Üzü Homerdən bəri o sənətkarlar yaşarı ad qazanıblar ki, onlar təkcə öz istedad və bacarıqlarına güvənməyib, xalqın milli sərvətinə, zəngin folkloruna söykənib, bu xəzinəni öyrənib, öz əsərlərində ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnilər. Azərbaycan ədəbiyyatında bunu Nizami, Füzuli, Sabir, Mirzə Cəlil, Y.Vəzir, A. Şaiq, S.Vurğun yaradıcılığında aydınca görürük.

XX yüz il Azərbaycan ictimai fikir tarixində ədəbiyyat, mədəniyyət və maarif xadimi sayılan Abdulla Şaiq şair, nasir, dramaturq və pedaqoq kimi az-çox öyrənilib. Ancaq onun bir ədəbiyyatşünas-alim, folklor toplayıcısı və folklorçu kimi də çalışmasına, bu yönəmdəki əsərlərinin indi də dəyərli olmasına baxmayaraq, hələ də onun folklor toplusmaları, folklorşünaslıq görüşləri, düşüncələri, bu zəngin el sərvətindən öz yaradıcılığında bəhrələnmə yolları araşdırılmayıb. Bu baxımdan Solmaz Abdin qızının "Abdulla Şaiq və folklor" adlı namizədlik dissertasiyası xeyirli və gərəklidir.

Problemi iki fəsildə öyrənilən bu monoqrafiyada öncə A.Şaiqin özünün mifik, totemik görüşlərə, qədim türk anlamlarına, folklorə baxışı, bu yönəmdə düşüncələri, folklor janrları, obraz, motiv, süjetləri həyatla, zamanla bağlı inkişaf yolları yazılı ədəbiyyatla əlaqələri, yaşarı adət-ənənələrimiz, müasirlərimiz bu zəngin sərvətin sənətkarların yetişməsinə təsiri və başqa gərəkli problemlər ilk dəfə araşdırılır. Ədibin nəsrində, poeziyasında, dramalarında, eləcə də yaradıcı şəkildə işlətdiyi (iqtibas etdiyi) əsərlərində milli folklorlardan istifadə üsullarından danışan ikinci fəsildə də yeni elmi düşüncələrlə qarşılaşırıq. Burada doğru olaraq Şaiqin folklorlardan istifadəsinin üç üsulu gözdən keçirilir: 1) mifik, totemik motivlərdən,

obrazlardan, 2) nağıl, əfsanə və rəvayətlərdən, 3) atalar sözü, məsəl, lətifə və başqa xalq deyimlərindən... Bütün bunlar monoqrafiyada onlarca folklor nümunələrinin Şaiq əsərləri ilə analoji incəlmələri işığında üzə çıxarılır və dəyərləndirilir.

Kitabda A.Şaiqin bir folklorçu kimi xalq ədəbiyyatı seçimləri toplaması onun basımı, yayımı (nəşri), öyrədilməsi (tədrisi) məsələlərinin araşdırılması da problemin daha dərinədən açıqlanmasına yönəlidir.

Bütövlükdə müəllif A.Şaiqin folklor toplusunu, araşdırmalarını, öz əsərində bu sərvətdən yaradıcı və çeşidli şəkildə istifadəsini onun öz zəngin yaradıcılığı və folklorşünaslığımızın uğurları işığında dəyərləndirməyə çalışır. Əsərdə A.Şaiqin sənətkarlığında və poetikasında, dil və üslubunun saflaşmasında folklorun yeri, bununla ədibin yaradıcılığının orijinalıqla özümlülüüyü və başqa məsələlər də gözdən keçirilir.

Düşünürəm ki, Solmaz Abdin qızının "Abdulla Şaiq və folklor" adlı monoqrafiyası öz elmi səviyyəsi ilə gərəklidir.

Əflatun SARACLI,
Filologiya elmləri doktoru, professor

GİRİŞ

Xalqların tarixi inkişafının, keçmişinin və qədim təfəkkür tərzinin güzgüsü olan xalq ədəbiyyatının toplanıb araşdırılması həmişə ədəbiyyatşünaslıq elmimizin ümdə prolemlərindəndir. Azərbaycanda bu işə, əsasən yüzilliyimizin iyirminci illərindən başlanmış və ciddi uğurlar qazanılmışdır. Böyük zəhmət və vəsait tələb olunan bu iş xalqın milli sərvətlərinə misilsiz qayğıdan doğmuş, əvəzsiz sənət nümunələrini unudulmaqdan, məhv olmaqdan qurtarmış, eyni zamanda onların geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Xalqa xas gözəl mənəvi keyfiyyətləri yüksək bədiiliklə əks etdirən folklor həmişə olduğu kimi, müasir dövrümüzdə də kökə bağlılıqdan gəlib, gənc nəslin əxlaqi keyfiyyətlərinin və estetik zövqünün formalaşmasına xidmət edir.

Xalq yaradıcılığı nümunələri indi də müasir ədəbi prosesdə fəal iştirak edir. Görkəmli sənətkarlar tez-tez folklor mövzularına müraciət edir, ondan faydalanır, alimlər isə onu toplayır, araşdırır, ədəbi inkişafın uğurları ilə bağlayırlar. Söz sənətinin ən gözəl inciləri də xalq yaradıcılığı bulağından su içmiş sənətkarlar tərəfindən yaradılır. Çünki zəngin keçmişimizin mənəvi yadigarı, dağ çeşməsi kimi saf və təmiz olan bu tükənməz el sərvəti, el ədəbiyyatı xalq dühasının və təfəkkürünün yüzillər boyu formalaşmış məhsuludur. Zamanın sınağından keçə-keçə öz tərəvətini artıraraq, cilalanıb büllurlaşmış bu qiymətli zəngin irs böyük fikri dərinlik və heç vaxt solmayacaq estetik gözəllik kəsb etmişdir. Təsadüfi deyil ki, dünya ədəbiyyatına gözəl incilər bəxş edən Homer, Dante, Sədi, Hafiz, Nizami, Füzuli, M.Ə.Sabir, S.Vurgun kimi sənətkarları birləşdirən ümumi cəhətlərdən biri də klassik irsə və xalq yaradıcılığına məhəbbət onun gözəl nümunələrindən yaradıcı istifadədir.

Azərbaycan folklorşünaslarından M.H.Təhmasib doğru yazırdı ki, «Dünya ədəbiyyatından heç elə bir şəxsiyyət tapmaq olmaz ki, dilində yazıb yaratdığı doğma xalqının şifahi söz sənəti ilə bağlı olmasın. Bu bağlılıq bəzən güclü, bəzən də zəif olur, bəziləri bu zəngin xəzinədən ancaq təsirlənir və faydalanır, bəziləri isə həm də təsir edir, hətta çox aydın izlər də qoyub gedirlər»¹.

Bu prosesi yüzilliyimizin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında daha aydın görürük. Bir çox görkəmli Azərbaycan sənətkarları həmişə ədəbi-bədii yaradıcılıqlarında xalqımızın zəngin folklor ənənələrinə arxalanmışlar. Ona görə də folklorun yazılı ədəbiyyata təsiri məsələsinin ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində durması qanunauyğun bir haldır. Bu sahədə əhəmiyyətli təşəbbüslərdən biri də ayrı-ayrı görkəmli yazıçılarımızın xalq ədəbiyyatı ilə əlaqələrinin tənqidi problemidir². Bu baxımdan alimlərimizin Nizami, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, S.S.Axundov, Y.Vəzir, S.Vurğun, R.Rza, Ə.Vəliyev və başqa sənətçilərimizin folklorla bağlılıqlarına aid yazdıqları tədqiqat əsərləri çox qiymətlidir³.

¹ M.H.Təhmasib. Nəsimi və xalq poeziyası. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1973, 11 avqust.

² Bu barədə bax: Arslı.H. Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Nizami gəncəvi /məqalələr məcmuəsi/ - Bakı, Azərb.SSR Eə nəşriyyatı 1947, s. 9-23.

Ələkbərov.M. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı /namizədlilik dissertasiyası/ Bakı, 1947.

Əfəndiyev.P. S.Vurğun və xalq yaradıcılığı, Azərbaycan, 1959, №3, s. 163-172.

Təhmasib.M.H. C.Cabbarlıya şifahi ədəbiyyat. Azərbaycan,1959, №12, s.131-151.

³ Abdullayev.C. S.Vurğun və folklor /namizədlilik dissertasiyası/ Bakı, 1962.

Saləddin.Ə. Sabir və folklor /namizədlilik dissertasiyası/ Bakı, Gənclik, 1969.

Qasimov.İ. Əli Vəliyev və folklor, Azərbaycan, Bakı, 1970.

Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli yazıçı, şair, dramaturq, tərcüməçi, pedaqoq, eləcə də ədəbiyyatşünas və folklorşünas kimi tanınan Abdulla Şaiq Talibzadənin /1881-1959/ yaradıcılığının bu baxımdan araşdırılması da ədəbiyyatşünaslığımızın aktual problemlərindəndir.

A.Şaiq ədəbiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən, geniş diapazonlu bir sənətkardır. «Şaiq – lirik-romantik şair, Şaiq – nasir, Şaiq – dramaturq, Şaiq – ədəbiyyatşünas, Şaiq – Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının banisi, uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, Şaiq – folklorşünas alim, xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarını toplayan folklorçu, nəhayət, Şaiq – görkəmli və istedadlı müəllim, maarif və mədəniyyət xadimi»⁴...

İki ictimai quruluşun şahidi olan, əlli ildən çox yaradıcılıq yolu keçən Abdulla Şaiq dərin ictimai məzmunlu əsərlərində xalqımızın keçdiyi tarixi yolun salnaməsini canlandırmış, milli həyat və məişətdə, şüur və psixologiyada yaranan təbəddülatı hərtərəfli işıqlandırmışdır. Onun bir sənətkar kimi formalaşmasının, xalqın sevimlisinə çevrilməsinin bir səbəbi də məhz xalq yaradıcılığına, milli folklorla bağlılığı, yaradıcılığında ondan bəhrələnməsi idi. Ona görə də bu kitabda A.Şaiqin xalq yaradıcılığına münasibəti məsələləri, onu toplaması, araşdırması və ondan istifadə üsulları xüsusi tədqiqat mövzusu kimi seçilmişdir.

A. Şaiqin yaradıcılığı müəyyən qədər araşdırılsa da, haqqında monoqrafiya və məqalələr yazılsa da, müəllimin diqqətini cəlb edən mövzu – «Abdulla Şaiq və folklor» bu günə qədər xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır.

Abdullayev.B. Y.V.Çəmənəzəminli və folklor /namizədlilik dissertasiyası/ Bakı, «Elm», 1981.

T.Xalisbəyli. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan folkloru. Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu, 1990 və s.

⁴ Əflatun Məmmədov. Abdulla Şaiq. /Görkəmli adamların həyatı seriyasından/. Bakı, Gənclik, 1983, s. 3.

F.Köçərli, H.Cavid, A.Sur, S.Hüseyn, Ə.Nazim, M.Quliyev, A.Musaxanlı, Ə.Sultanlı, C.Xəndan, M.Arif, M.Hüseyn, Mir Cəlal, M.İbrahimov, M.Cəfər, K.A.Talıbzadə, K.Məmmədov və başqa alimlər, yazıçılar müxtəlif vaxtlarda A.Şaiq haqqında maraqlı fikirlər söyləmiş, xatirələr yazmış, onunla məktublaşmışlar⁵. Ə.Mirəhmədovun⁶, Y.İsmayılovun⁷, M.Ağamirovun⁸, Ə.Məmmədovun⁹ Abdulla Şaiq haqqında sanballı kitabları çap olunmuşdur.

Qocaman alim-pedaqoq A.Zamanov da 1956-cı ildə A.Şaiqin anadan olmasının 75 illiyində «Bilik» cəmiyyəti xətti ilə bir kitabça buraxdırmışdır¹⁰. bu əsərlərin bəzilərində yeri gəldikcə A.Şaiqin folklorla münasibəti məsələsinə də toxunulur. Lakin bu problem bütövlükdə ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə araşdırılır.

⁵ Bax: F.Köçərliyə A.Şaiqə məktubları. Abdulla Şaiq. Əsərləri. V c., Bakı, Yazıçı, 1978, s. 402-418.

H.Cavid. Şaiqə məktub. ARDƏİA. f.126, s.2. iş 167.

M.Arif. A.Şaiq müəllim. «Azərbaycan» jurn., 1971, №2.

M.Hüseyn. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. Bakı, Azərneşr, 1958, s. 294.

Ə.Sultanlı. Abdulla Şaiq. Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, V c., 1949, s.34.

C.Xəndan. Qocaman ədib. «Azərbaycan» jurn., 1956, №2.

C.Cəfərov. Nağıl-pyeslər haqqında. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1959, 25 iyul.

M.Cəlal və F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1982, s. 278-279.

M.Cəfər. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Bakı, Azərb. EA nəşriyyatı, 1963, s. 33-77.

M.İbrahimov. Qocaman yazıçı və müəllim. «Литературный Азербайджан» jurn., 1956, №2.

K.Məmmədov. A.Şaiqin «Xatirələri»nə müqəddimə. Bakı, 1964, s. 3-5.

⁶ Ə.Mirəhmədov. Abdulla Şaiq. Bakı, 1956.

⁷ Y.İsmayılov. Abdulla Şaiq /həyatı və bədii yaradıcılığı/. Bakı, 1962.

⁸ M.Ağamirov. A.Şaiqin dünyagörüşü. Bakı, 1982.

⁹ Ə.Məmmədov. Abdulla Şaiq /«Görkəmli adamların həyatı» seriyasından/. Bakı, 1983

¹⁰ A.Zamanov. Abdulla Şaiq. Bakı, 1956.

Bu əsərin aktuallığı da problemin ilk dəfə tam halda elmi-tədqiqat mövzusunə çevrilməsindədir. Kitab A.Şaiqin xalq yaradıcılığı ilə əlaqəsini geniş planda öyrənmək sahəsində ilk təşəbbüs olub, gələcəkdə sənətkar və folklor probleminin yeni baxımdan araşdırılmasında yol açır. Burada ilk dəfə A.Şaiqin folklor görüşləri müasir folklorşünaslıq işığında qiymətləndirilir. Həm də Şaiqin folklorlardan istifadə üsulları, obraz, süjet, dil, üslub baxımından təkmilləşməsində xalq ədəbiyyatının rolu, ədibin bu yolla ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər və başqa ümumdə problemlər də ilk dəfə diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Bu problemlər konkret olaraq onun nəsr, poeziya və dramaturgiya yaradıcılığında izlənilir.

İş prosesində müəllif bəzi çətinliklərlə də qarşılaşmalı olub. Ən başlıcası odur ki, A.Şaiq topladıqları folklor materiallarının çox hissəsini özü çap etdirməmiş, başqa folklorçulara vermişdir. Biz bunların bir hissəsini müəyyənləşdirmişik. İkincisi, ədəbin folklorla aid əsərlərinin bəziləri çap olunmayıb.

Abdulla Şaiq folklorşünaslığa aid ayrıca məqalələrlə çıxış etmişdir. Onun bu mövzuda başqa fikirləri dərslərdə, müxtəlif janrlarda yazdığı elmi-bədii əsərlərində mətbuatdakı çıxışlarındadır. Biz bütün bunları tədqiqata çəkməklə, müxtəlif illərdə topladığı folklor materiallarından da istifadə etmişik. Bununla yanaşı yazıçının folklorlardan istifadə üsullarını aydınlaşdırmaq üçün onun çoxsahəli yaradıcılığı əsas tədqiqat predimetini kimi götürülür. Müəllif yeri gəldikcə yüzilliyin əvvəllərində başqa Azərbaycan ziyalılarının folklorla bağlı fikirlərini və bir çox mətbuat orqanlarındakı folklorla aid əsərləri A.Şaiqlə yazışma və məktubları da tədqiqata çəkmişdir.

Müəllifin əsas məqsədi A.Şaiqin folklor görüşlərini və bunun folklorşünaslığımızın inkişafına müsbət təsirini araşdırmaq, əsərlərinin ideya-estetik məzmununa, bir yazıçı kimi sənətkarlığının formalaşmasında xalq yaradı-

cılığının rolunu açıqlamaqdır. Kitabda folklorun yazılı ədəbiyyatın və ədəbi dilin inkişafına təsiri A.Şaiq əsərləri işığında üzə çıxarılır və ədibin bu təsirlə yazdığı əsərlər müəyyənləşdirilir və onun ideya-bədii dəyəri aydınlaşdırılır. Bunun üçün da aşağıdakı məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılır:

✦ A.Şaiqin xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplaması, tədrisi və nəşri məsələlərini aydınlaşdırmaq;

✦ Bir ədəbiyyatşünas kimi ədibin folklorə aid tədqiqatlarını yeni tələblər kontekstində işıqlandırmaq;

✦ Bütövlükdə onun sənətkarlığının və poetikasının dil və üslubunun zənginləşməsində xalq ədəbiyyatının rolunu qiymətləndirmək;

✦ Yazıcının nəsr, dramaturgiya və poeziya janrlarındakı əsərlərində folklor janrlarından, obraz, süjet, motiv, ayin və adət-ənənələrdən faydalanması üsullarını müəyyənləşdirmək;

✦ A.Şaiqin xalq ədəbiyyatı təsiri ilə yazdığı əsərləri bütöv yaradıcılığı və folklor işığında təhlilə çəkmək və onların orijinal keyfiyyətlərini üzə çıxarmaq;

Öncə bu mövzunun A.Şaiq yaradıcılığında bir problem kimi qoyulub, kompleks şəkildə həll edilməsindədir.

Tədqiqatda ilk dəfə olaraq A.Şaiq – folklorşünas, A.Şaiq – folklor materiallarının toplayıcısı, sənətkar və folklor problemləri qoyulur və ədəbiyyatşünaslıq elmimizin yeni tələbləri səviyyəsində işıqlandırılır.

Kitabda ilk dəfə A.Şaiqin folklor təsiri və folklor süjetləri əsasında yazdığı əsərləri müəyyənləşdirilir, onların mənbələri üzə çıxarılır, oxşar folklor süjetləri ilə tarixi-müqayisəli elmi təhlili verilir, müəllifin bu işıqda sənətkarlıq xüsusiyyətləri açıqlanır. Burada A.Şaiqin əsərlərində işlətdiyi lətifə, atalar sözü, zərbül-məsəl, tapmaca və s. kimi kiçik folklor nümunələrini işlətmə tərzini və

məqsədləri də açıqlanır və onun özünün yaratdığı nümunələr müəyyənləşdirilir.

Bu kitab Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının «folklor və yazılı ədəbiyyat» probleminin yeni elmi qənaət və fikirlərlə zənginləşdirəcək. Çoxcildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin folklorə aid hissəsinin yenidən yazılmasına, A.Şaiqin yaradıcılığının poetik sisteminin daha dərinə öyrənilməsinə kömək edəcəkdir. Bu iş ali məktəblər üçün yeni dərslilər hazırlamaqda, filologiya fakültələrində folklor və yazılı ədəbiyyatın əlaqəsi probleminin tədqiqində də yararlı vasitə rolu oynaya bilər.

kənən istedadlı sənətkarlar fikir və hissini ahəngdar vəhdətindən doğan sambalı sənət əsərləri yaradırlar.

Y.Vəzir doğru deyirdi ki, bütün yazıçılarımız əsər yazmağa başlamamışdan əvvəl xalq ədəbiyyatının toplamalı və öyrənməlidirlər¹⁴. Şaiq də folklorə münasibətdə belə yol tutmuşdu. Onun xalq ədəbiyyatına bağlılığının əsas qaynaq və səbəbləri bunlar idi: dünyaya göz açdığı Borçalı mühiti, hər yay dağlarda, yaylaqlarda, köçlərdə olması, el ağsaqqalları, ağbirçəkləri ilə ünsiyyəti, Sarvanda əmisi və Tiflisdə xidmətçilərinin söylədikləri nağıllar, söhbətlər və bütövlükdə xalqla sıx bağlılığı.

Həm də qeyd etməliyik ki, A.Şaiq ziyalı, alim və xalq müəllimi idi. Bu da ədibə xalqa daha yaxından bələd olmaq imkanı verirdi.

O, xalq ədəbiyyatına olan marağını özü başqa bir yerdə belə ifadə edirdi: «...Ədəbi fəaliyyətə başladığım ilk illərdə mənim ən çox sevdiyim sahələrdən biri xalq ədəbiyyatı idi. Folklorə hələ uşaq ikən ilk dəfə maraq oyadan Yusif əmim olmuşdur... O, hər gecə bizə şirin-şirin nağıllar danışar, çox qərribə tapmacalar söylərdi... Bakıya gələndən sonra xalq ədəbiyyatını daha ətraflı öyrənməyə başladım, bildiyim nağılları, tapmacaları, bayatıları və atalar sözlərini bir böyük dəftərə yazdım. Yay tətili zamanı müxtəlif qəzalardan gəlmiş tələbələr evlərinə qayıdarkən onların hər birinə bir dəftər verib, xalq nağılları, atalar sözləri və tapmacalar yazıb gətirmələrini tapşırıdım. Bununla kifayətlənməyib Cənubi Azərbaycan folklorunu toplamaq məqsədilə divar diblərinə oturub özlərini günə verən bir neçə qoca hamballa tanış oldum. Xörək bişirtirib onları bir neçə dəfə evə aparıdım. Onların sözlərini dəftərə köçürtdüm. Bu sayaq ilə bir çox nağıl, minə qədər atalar sözü, beş-altı yüz

tapmaca və minə qədər bayatı toplamışdım. Uzun tədqiqatdan sonra «İqbal» qəzetində birinci məqalə çap etdirdim. Sonralar topladığım el ədəbiyyatını, yazmış olduğum dəftərlərin bir qismini folklorçu Hümət Əlizadəyə verdim. O biri dəftərlərimi isə oxuyub istifadə etmək üçün alanlar qaytarmadılar»¹⁵.

Həqiqətən, A.Şaiq topladığı xalq ədəbiyyatı nümunələrinin bir qismini H.Əlizadəyə vermişdi. Sonralar H.Əlizadə onların bir hissəsini özü topladığı materiallarla birlikdə çap etdirmişdir. O, özü bunları konkret göstərmir, biz də hamısını müəyyənləşdirə bilmədik. Amma bu dəqiqdir ki, həmin materialların çoxu bayatı idi. Odur ki, S.Hüseynin 1935-ci ildə çıxan «Sarı Aşıq» kitabına yazdığı ön sözdə S.Mumtazın və H.Əlizadənin xalq ədəbiyyatını toplamaq işini yüksək qiymətləndirilməsində A.Şaiqin də xidmətini görürük.

1926-cı ildə A.Şaiq Şəfiqə xanım Əfəndiyeva ilə birlikdə topladığı bayatıları nəşr etdirir. Kitabda 650-ə qədər bayatı vardır. Burada Azərbaycan bayatılarının ən gözəl və rəvan nümunələri toplanmışdır. İlk dəfə böyük kitab şəklində nəşr edilən bu bayatılar A.Şaiqin bu sahədəki uğurlu işlərinin nəticəsi idi. Elə təkcə bu əsər imkan verir ki, Abdulla Şaiqi görkəmli folklor toplayıcısı kimi tanıyaq.

A.Şaiqin arxivində zəngin xalq ədəbiyyatımıza aid çoxlu nümunələr vardır. Toplanmış nümunələr əsasında tərtib olunan «Bayatılar», uşaqlar üçün nağıllar, xalq mərasimləri ilə bağlı nəğmələr, vəsfi-hal, ağı, bədii dil, bədii yaradıcılıq və s. haqqında maraqlı məqalələr və sair buna misal ola bilər. A.Şaiqin ilk məqalələrindən biri folklor və dil məsələsinə aiddir.

Ümumiyyətlə, A.Şaiq ədəbiyyata gəlişi ilə yazıçılıq, ədəbiyyatşünaslıq və folklorla eyni zamanda məşğul

¹⁴ Bax: Yusif bəy Vəzir. Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər. İstanbul. 1337/Hicri/, səh 13.

¹⁵ A.Şaiq. Əsərləri. V cild, Bakı, Yazıçı, 1978, s. 185.

olmuşdur. Odu ki, haqlı olaraq ictimai fikir tariximizdə bir ədəbiyyatşünas alim kimi də tanınmış, ədəbiyyatımızın ayrı-ayrı problemlərini tədqiq etmiş, məqalələr yazmış, məruzə və mühazirələr söyləmişdir. Amma təəsüflə demək lazımdır ki, indiyə qədər ədibin nəinki bu mövzuda əsərləri tam toplanıb bir yerdə oxucuya çatdırılmayıb, heç tədqiqat obyektinə də olmayıb. Bu mövzuda yalnız Əflatun Məmmədovun «Abdulla Şaiqin ədəbi-tənqidi görüşləri»¹⁶ məqaləsindən başqa elə bir əsər yazılmayıb. Halbuki, Şaiqin bu yönündəki axtarışları ədəbiyyatşünaslığımız üçün çox əhəmiyyətlidir.

Yazılı ədəbiyyatın inkişaf edib formalaşmasında folkloru əsas vasitə, etibarlı mənbə kimi qiymətləndirən ədib öz həmkarı F.Köçərli kimi yalnız folklor nümunələrini toplamaqla kifayətlənmir, həm də xalq ədəbiyyatının xüsusiyyətləri, əhəmiyyəti, bədii dil, bədii yaradıcılıq və s. haqqında maraqlı elmi fikirlər də söyləyirdi. Burada bir həqiqətdir ki, Şaiq topladığı folklor materiallarından özünün qələmə aldığı «Dilimiz və ədəbiyyatımız», «İnsanların həyatında şeir və ədəbiyyatın mövqeyi və əhəmiyyəti», «Ədəbiyyatdan iş kitabı», «Lirik el yaradıcılığının xüsusiyyətləri» və başqa əsərlərində istifadə etmişdir.

O, «Dilimiz və ədəbiyyatımız» adlı məqaləsində yazırdı: «Məişətimizin birər aynası olan hədsiz-hesabsız bəyati-şikəstlərimiz, məsəllərimiz, tapmacalarımız ürəkləri ən dərinəndən çırpındıran, ruhları səmalardakı şəfəqlərə qədər yüksəldən mahnılarımız, nəğmələrimiz qibtə ediləcək səadətlərdir, deyilmi?»¹⁷.

¹⁶ Bax: Əflatun Məmmədov. Abdulla Şaiqin ədəbi-tənqidi görüşləri Azərbaycan EA-nın «Xəbərləri», ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1978, №2, s. 122-125.

¹⁷ Talıbzadə Abdulla Şaiq. «Dilimiz və ədəbiyyatımız». «İqbal», 1913, 21 oktyabr, № 485.

Azərbaycan dilinin qol-budaq atıb, inkişaf etməsi yollarından danışarkən ədib yazırdı: «Dil hər zaman xalqların ictimai-siyasi həyatında böyük yer tutmuş və tutmaqdadır. Hər bir dil 2 qismə ayrılır: birinci, təbii Allah vergisi olan el dilidir, ikinci, hər qövmin ədib və şairlərinin əsrlərcə hüsula gətirdikləri mükəmməl ədəbi bir lisanıdır. Birincisi lisan, ikincisi ədəbiyyatdır».

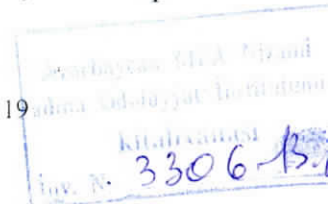
Təbii Allah vergisi olan öz dilimizə gəldikdə, dilimiz ən asan və olduqca gözəl bir lisanıdır. Bunu yalnız biz iddia etmirik. Baxınız, Avropa üləmasından Maks Müllər türk lisanı xüsusunda nə deyir: «Türk lisanı fəvqəladə, müəyyən və məntiqə müvafiq surətdə mükəmməl olmaqla bu dil bütün Asiya üçün bir lisanı-ümumi yerinə keçə bilər».

Azərbaycan dili boy atmağa başladığı gündən nəhv-quruluş etibarilə tamamilə başqa olan ərəb, fars, daha sonra özgə dillərin təsiri altında yanlış bir istiqamət almış, xalq dili ilə ədəbi dil arasında dərin bir uçurum açılmışdır. Yazıçı öz əsərlərində xalq dilinə, xalq sərətinə bağlılığından həvəslə danışırdı.

«Həyat vücuddursa, dil və ədəbiyyat onun qəlbidir». Vüqud xəstə olarsa, ruhun da, qəlbini də ondan mütəəssir olacağı qətidir deyən Şaiq inamla yazırdı: «Qonşularımızın... toylarında, bayramlarında öz sazəndələrinə Azərbaycan şərqişi, Azərbaycan nəğmələri oxutmaları lisanımızın ahəngdar və gözəl olduğuna dəlil olmazmı? Əlavə, hansı bir lisanı Azərbaycan lisanında olan el ədəbiyyatı vücuda gəlmişdir?»¹⁸.

O, hələ o zaman müstəbid çar üsul-idarəsinin yerli əhalinin iqtisadi həyatını öldürmək, milli mədəniyyətini söndürmək, milli ənənə və ana dilini unutturmaq siyasətini pisləyərək təəsüflə deyirdi ki, «Xalqımızın

¹⁸ A.Şaiq. Əsərləri. IV cild, Bakı, Azərnaşr, 1977, s.119

«Şahpoladın bağı var, heyvası yox, narı yox» məsələinə rəğmən, ana dilin adı var, özü yox kimi idi».

A.Şaiq dilinin bütün araşdırıcıları onun dil və üslubunun öncə xalq ədəbiyyatı və xalq dili əsasında formalaşdığı qənaətinə gəlirlər və bu da inandırıcı və təbiidir.

A.Şaiqın xalq ədəbiyyatının belə yaşarı olması səbəblərindən birini də dilimizin qədimliyi, zənginliyi və gözəlliyində, eləcə də xalq təfəkkürünə arxalanmasında görürdü. O, bütövlükdə ədəbiyyatımızın yaranması və inkişaf prosesini izləyərkən bu qənaətə gəlirdi ki, ədəbiyyat istiqlalını buluncaya qədər üç böyük dövr keçirmişdir. Bunlardan «hər millətin, hər qövmün xarici təsirlə, yabançı mədəniyyətlərlə qarışmayan», «Xalqın ruhundan və hissiyatından doğan ədəbiyyatı», folkloru birinci dövr sayır və onu daha «təbii, səmimi və indi özü-nəməxsus» hesab edirdi. Şaiqın fikrincə bu dövr ədəbiyyatı səmimidir – ona görə ki, «xalqın keçirmiş olduğu həyatını, sevinc və matəmlərini anladır. Odur ki, o zamankı ədəbiyyat bütün ruhları bir nöqtəyə toplamışdı. Hamısına eyni həyəcan verən, onlarda müştərək bir zövq-həyat yaşadan sağlam bir ədəbiyyatdır. İndidir – çünki bunda təqlid, iqtibas izləri görünür. Azərbaycanlıların, ümumiyyətlə, islamdan əvvəl yaratmış olduqları şifahi ədəbiyyat bu dövrün məhsuludur»¹⁹. 1928-ci ildə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalı üçün yazdığı bir məqalədə bu münasibətlə oxuyuruq: «... Bir çox müxtəlif tarixi və ictimai inqilab və kəşmə-kəşlərə şahid olmuş xalqın bədii yaradıcılığı da özü kimi daşğın, coşğun ya yaşadığın coğrafi mühit kimi geniş və əngindir... Əski tarixi vəsiqələrdə öyrənə bilmədiyimiz xalq yaşayışını, xüsusən ailə, həyat

¹⁹ A.Şaiq. Ələkbər Sabirin ədəbiyyatımızdakı əhəmiyyəti və mövqeyi. Əsərləri. IV cild, Bakı, Azərənəşr, 1977, s.134-195. Məqalə, 1922-ci ildə yazılıb.

və quruluşun bir çox mühüm cəhətlərini ancaq el yaradıcılığında tapmaq mümkündür»²⁰. Başqa bir yerdə isə oxuyuruq: «Olduqca zəngin olan Azərbaycan folkloru Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinin bir hissəsini təşkil edir. Öz qüvvət və mətanətini folklorlardan almış olan xalq bədii zövq və görünüşü də dahi şair Nizami Gəncəvi, dünyanın böyük şairi Füzuli, Vədadi və Vaqif kimi klassiklərimizin sevgi, gözəllik, əxlaq və humanizmi tərənnüm edən şeirlərindən alır. Bu iki böyük ədəbi qüvvət Azərbaycan xalqının əsas xarakterini yaratmışdır»²¹. Odur ki, müəllif bu qədim və zəngin el ədəbiyyatını toplamağı və öyrənməyi ən gərəkli vəzifə hesab edirdi və bu işdə V.Xulufu, S.Mumtaz, H.Əlizadə kimi folklorla məşğul olan həmkarlarına hər cür kömək göstərməyə çalışırdı.

Şaiqın ayrı-ayrı əsərlərində türk və şərq mifologiyasının bəzi mifləri, div, iblis, şeytan, eləcə də türklərin qədim şaman məzhəbi, adət-ənənəsi, Novruz bayramı, Qurban bayramı, Xıdır Nəbi kimi bayram və mərasimlərə də öz münasibətini bildirirdi²². O insan yaranandan cəmiyyətdə xeyirlə şəirin mübarizəsi getdiyini bildirir və yazırdı ki, «insan maddi və mənəvi qüvvədən ibarətdir. Bəşər həyata qədəm qoyduğu gündən bu iki qüvvə hər daim bir-biri ilə çarpışır. İnsanda mənəvi qüvvələr kəmalınca inkişaf eləmədiyindən maddi qüvvələr qalib gəlmiş və gəlməkdədir». Odur ki, bu əksikliyin mifologiyadan və folklorlardan tutmuş ədəbiyyata qədər kök salmasını, iblisin maddi, mələyin mənəvi qüvvənin rəmzi olduğunu

²⁰ A.Şaiq. Lirik el yaradıcılığı. Əsərləri. IV c., Bakı, Azərənəşr, 1977, yazıldığı güman edilir. İlk səhifədəki «İnqilab və mədəniyyət» sözləri də bunu sübut edir. Lakin məqalə ilk dəfə avtoqraf əsasında bu cildə salınıb.

²¹ A.Şaiq. Təəssürlərim. Orada, səh. 381. Məqalə ixtisarla 1946-cı ildə «От всего сердца» adı ilə «Литературная газета»da çıxıb.

²² Abdulla Şaiq. Lirik el yaradıcılığı. Əsərləri. IV c., Bakı, Azərənəşr, 1977, s. 340-346.

Həyatova (Fərzəliyeva)
Solmaz Mir Abdin qızı Sumqayıt şəhəri Hacı Zeynalabdin Tağıyev qəsəbəsində anadan olmuşdur. Sumqayıt şəhəri 6 saylı orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur.

Univərsiteti əla qiymətlərlə bitirdikdən sonra

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinə kiçik elmi işçi vəzifəsinə qəbul olunmuşdur. 1994-cü ildə «Abdulla Şaiq və folklor» mövzusunda namizəlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Hal-hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır.